

229-231) worden daar geen woorden aan gewijd. Blijkbaar moeten we genoeg nemen met de indeling in drieën: "Liefde en ridderlijkheid", "Liefde en duivelse streken" en "Een mop". Het was beslist geen overbodige luxe geweest indien er aan het waarom van de tekstkeuze een paragraaf was gewijd.

En dan komen we op de vraag: "Voor wie is dit boek nu eigenlijk bestemd?" Volgens Pleij "zijn de Middelnederlandse versies in deze bundel zoveel mogelijk van dat orale gewaad bevrijd, om ze geschikt te maken voor de eenzame en stille lezer van nu." (p. 7) Maar moet die moderne lezer niet een helpende hand worden geboden bij de interpretatie? In *Voor wie meer wil weten en Literatuur* (pp. 233-239) lijkt die lezer weliswaar een handreiking te worden gedaan, maar ik vraag me af wie van hen naar een bibliotheek zal gaan om de aanbevolen literatuur te raadplegen om zodoende wijzer te worden. Kortom, er had best wel wat meer uitleg gegeven kunnen worden. Ik volsta met drie voorbeelden:

> De vroeg-dertiende-eeuwse *Trojeroman* van Segher Diengotgaf en de laat-dertiende-eeuwse *Burggravin van Vergi* kwamen tot stand in eenzelfde, adellijk, hoofds milieu. Daarentegen ademen Dirk Potters liefdesverhalen een heel andere sfeer. Daar is een regelneef aan het woord die dames er voortdurend op wijst dat je eerst de doopceel van je toekomstige vriend moet lichten. Wanneer je er absoluut zeker van bent dat hij geen andere verplichtingen heeft, kun je je aan hem overgeven, maar wel eerst netjes trouwen!

> *Karel en Elegast* is de meest sprookjesachtige tekst in de bundel, maar de sprookjesmotieven komen niet aan de orde.

> Theophilus weigert in de gelijknamige tekst de vacante bisschopszetel te bezetten: hij voelt zich er niet geschikt voor. Dat motief komt voor in vele heiligenlegenden: Ambrosius, Nicolaas, Martinus, Gertrudis, Clara, Lutgard en talloze andere heiligen kunnen slechts met de grootst mogelijke moeite worden overgehaald een "bestuursfunctie" te aanvaarden.

Op grond van bovenstaande omissies neig ik ertoe te veronderstellen dat de bundel is samengesteld voor studenten Nederlands (zowel hbo als universitair). Die mogen dan wel grondig begeleid worden, want anders blijven deze teksten in de lucht hangen. De teksten kunnen natuurlijk ook op het VWO gebruikt worden, maar dan zal de leerkracht er heel veel bij moeten vertellen. Of leerlingen erdoor gebodid zullen worden, is een ander verhaal.

Ondanks bovenstaande aanmerkingen is *Middeleeuwse verhalen uit de Lage*

Landen een fraai boekwerk. Uitgeverij Atheneum-Polak & Van Gennep heeft een naam op het gebied van de vormgeving. Dit gebonden boek ligt lekker in de hand en de lay-out is een lust voor het oog. Het is buitengewoon aangenaam zo'n boek met "gouwe ouwe" uit de Nederlandse Middeleeuwen te lezen.

Judo Jongen

De Leidse Domperfabriek

A. Kagchelland & M. Kagchelland: *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)*. Delft: Eburon, 2009. 797 blz. Prijs € 49,90. ISBN 978 90 5972 276 7.

Toen Nederland in 1813 werd bevrijd van de Fransen vierde het hele land feest. Op 30 november arriveerde prins Willem Frederik, de zoon van de verdreven en inmiddels overleden stadhouder Willem V, per schip in Scheveningen. In de oranjegekleurde steden werd feestgevierd en overal werden gelegenheden verspreid. Willem de Clercq merkte in zijn dagboek op: 'Het begint van alle kanten genieproducten te regenen, en door onze gelukkige verlossing zijn vele dichters van hun hersenvruchten verlost'. De partijen, die het land in de jaren tachtig van de achttiende eeuw in rep en roer hadden gebracht, leken definitief tot het verleden te behoren. Nu brak een tijd aan

van nationale verzoening en gematigdheid. Niemand kon bevroeden dat een paar jaar later opnieuw een strijd gevoerd zou worden: tussen de 'dompers' en de 'verlichten'. Die werd voornamelijk op papier uitgevochten, vanaf 1815, maar hoofdzakelijk in de jaren twintig. In het bijna achthonderd pagina's tellende boek *Van dompers en verlichten*, waarop vader en zoon Kagchelland op 15 januari 2009 aan de Universiteit Leiden promoveerden, wordt deze penningstrijd gedetailleerd in kaart gebracht. Hoewel het een dissertatie is op theologisch gebied, en het daarom vooral over religieuze kwesties handelt, is het werk zeker ook interessant voor neerlandici. Dat heeft te maken met het feit dat veel personen die een prominente rol speelden binnen deze theologische strijd vooraanstaande literatoren waren.

De centrale figuur binnen het geheel was de dichter en geleerde Willem Bilderdijk (1756-1831). Toen de Fransen in 1795 ons land binnenvielen had hij geweigerd een eed af te leggen op het nieuwe regime. Daarom had hij Nederland verlaten en tussen 1795 en 1806 in ballingschap geleefd, aanvankelijk in Engeland, later in Duitsland. Nadat hij weer voet had gezet op vaderlandse bodem was daar sprake van een nieuwe politieke situatie: Napoleon had zijn broer Lodewijk tot koning van Holland benoemd. Bilderdijk trad een tijdlang op als diens leermeester. Toen Napoleon Nederland in 1810 annexeerde, verloor de dichter zijn jaarinkomen en verviel hij tot armoede. In 1817 vestigde hij zich in Leiden. Daar ging hij zich steeds meer manifesteren als

de leider van een kleine orthodox-calvinistische stroming, die men later zou gaan aanduiden als het Réveil: een religieuze groepering die de confrontatie aanging met de Verlichtingsgeest van de negentiende eeuw. Als privaattoeant wist hij een groepje fanatieke studenten aan zich te binden. Die gingen in hun dissertaties allerlei Bilderdijkiaanse stellingen verdedigen, die veel rumoer veroorzaakten. Vooral Bilderdijks discipel Isaac da Costa zou zich ontpoppen als een van de fanatiekste bestrijders van de Verlichting. Bilderdijk en de zijnen werden 'dompers' genoemd, een verwijzing naar het gelijknamige voorwerp dat gebruikt werd om een kaars te doven. Op een spotprent uit 1820, afgedrukt op het omslag van *Van dompers en verlichten*, is te zien hoe Bilderdijk een domper plaatst op een brandend vuurtje. Boven zijn

hoofd zweeft een fakkel. Het onderschrift van de prent luidt: 'Ik wenschte, dat deze Fakkel u de kop verplette, oude gek! Vive de Verlichting!' Daarmee was de toon van de polcmiek gezet.

Na de inleiding en een algemeen hoofdstuk, waarin in kort bestek de cultuurhistorische context van de periode wordt gegeven, besproken de auteurs in een zevental hoofdstukken een aantal theologische kwesties, waarbij ze vooral ingaan op de naar aanleiding daarvan gepubliceerde pamfletten. Net als op andere vlakken was de religieuze geest aan het begin van de negentiende eeuw, zeker na de Franse tijd, gematigd. J.H. van der Palm, de Leidse hoogleraar en academieprediker, was hét symbool van tolcrantie, redelijkheid en gematigdheid. Ook de Groningse jurist Hendrik Willem Hoving pleitte voor verbroedering, met name in zijn geschrift *Christendom en Hervorming* (1815). Daar tegenover stond de gereformeerde dominee Nicolaas Schotsman. Toen op 12 januari 1807 in de Leidse binnenstad een kruitschip ontplofte en er circa 161 doden vielen en zo'n tweeduizend mensen gewond raakten, was hij de enige predikant die de ramp vanaf de kansel als een straf van God had geduid. Na het vertrek van de Fransen liet hij opnieuw van zich horen. In 1819 gaf hij een *Eere-zuil* uit ter herdenking van de tweehonderd jaar eerder gehouden Synode van Dordrecht (1618-1619), waar uitspraak was gedaan in het conflict tussen de remonstranten en de contra-remonstranten. De aanhangers van die laatste groep, die ook wel Preciezen of Gomaristen werden genoemd, stonden de predestinatieler voor en werden door de kerkvergadering in het gelijk gesteld. Het oprakelen van deze kwestie door Schotsman druiste volledig in tegen het streven naar verbroedering en gematigdheid. Het werk veroorzaakte dan ook een stroom van kritiek. Maar wie het voor Schotsman opnam, was Bilderdijk, die een tweede druk van het werk bezorgde en inleidde.

Na Schotsmans onverwachte dood in 1822 werd Bilderdijk het middelpunt van de 'Domperfabriek' en zette hij in zijn eentje de strijd voort. In gedichtenbundels, zoals in zijn drie delen *Krekelzangen* (1822-1823), viel hij de negentiende-eeuwse liberale tijdgeest fel aan. Zo schreef hij in een gedicht onder de titel 't Vorschgekwaak':

En dit moet Wijsheid zijn, dit vordring in
beschaving! –
Bedwelming, dronkenschap, verstands-
en zielsverslaving,
Gaan dus voor vrijheid door, verlichting,
deugd, en eer!

Als gevolg van zijn roem als dichter wist hij van de religieuze strijd een nationale kwestie te maken. In de liberale *Arnhemse Courant* werd op 19 maart 1822 een 'Domperrubrick' geopend, waarin Bilderdijk en zijn leerlingen in bedekte termen werden bekritiseerd. 'Te Leijden, naast den tempel der verlichting, is de fabriek van den domper opgezet,' merkte men in de eerste aflevering op. Maar dat was nog niets vergeleken met de kritiek die Da Costa een jaar later over zich heen zou krijgen.

In 1823 publiceerde deze namelijk zijn geruchtmakende pamflet *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw*, waarin hij de verworvenheden van de Verlichting afkraakte. Da Costa benadrukte dat er volgens hem een antireligieuze geest door Nederland waarde en dat de mens zichzelf steeds vaker op Gods troon plaatste. Waarom werd de macht van de koning – die immers door God gegeven was – anders door een menselijke grondwet beperkt? Voor Da Costa was het een gruwel dat de publieke opinie als richtsnoer voor het handelen van een vorst diende.

De vatbaarheid van mensen voor de pokken hing samen met de zondeval

---

Daarom pleitte hij voor afschaffing van de vrijheid van drukpers. Ziekten waren afkomstig van God; daartegen diende de mens zich niet te verzetten. Filantropische initiatieven, waarmee mensen de situatie van de armen probeerden te verbeteren, waren in strijd met Gods wil, die hen immers als armen had geschapen. En in het onderwijs hoefde niet iedereen hetzelfde te leren – ook dat conflicteerde volgens de auteur met de wens van God – omdat niet iedereen gelijk geboren was. Naar aanleiding van Da Costa's geschrift verschenen tientallen afkeurende pamfletten en schotschriften, die in het boek uitvoerig aan de orde komen, evenals de instemmende *Toelichting* die Bilderdijk bij het pamflet van zijn discipel schreef.

Daarmee was de strijd nog niet gestreden. In hetzelfde jaar dat de *Bezwaren* verscheen, publiceerde de arts Abraham Capadose, een andere 'domperidder' van Bilderdijk, eveneens een strijdschrift dat de nodige beroering teweegbracht: *Bestrijding der vaccine, of De vaccine aan de beginnenden der godsdienst, der rede en der ware geneeskunde getoetst*. Hierin verzette hij zich op godsdienstige gronden tegen de koe-pokmenting. Die beschouwde hij als een schadelijk voortspuitsel van de Verlichting. De pokken hadden een belangrijk aandeel in de hoge kindersterfte in de eerste helft van de negentiende eeuw. Volgens Capadose waren ze Gods wil; de vatbaarheid van

mensen voor de pokken hing samen met de zondeval. In de jaren die volgden was het vooral Da Costa die veel publiceerde, zoals *De Sadduceën* (1824), *Inlichtingen en Ophelderingen* (1824), *Geestelijke Wapenkreet* (1825) en *Dichterlijke Krijgsmuziek* (1826); stuk voor stuk pamfletten, waarin hij zijn reactionaire, anti-liberale standpunten uiteenzette, en die veel ophof veroorzaakten. Toen Nederland in 1825 werd getroffen door zware overstromingen, waarbij honderden slachtoffers vielen, pakte Da Costa wederom de pen op. In zijn geschrift *Aan Nederland* (1826) benadrukte hij dat de rampspoed een straf van God was voor de hoogmoedige mens, die een hemelse vloek over zich had afgeroepen. Ook de inhoud en schriftelijke nasleep van al deze werken komen in *Van dompers en verlichten* uitvoerig aan de orde.

De dissertatie van de heren Kagcheland bevat een oceaen aan informatie. De beide auteurs hebben een hoeveelheid werk verzet die respect afdwingt. Ieder pamflet wordt uitvoerig door hen samengevat; iedere reactie daarop wordt omstandig besproken. Dat, in combinatie met de heldere opbouw en inhoudsopgave, maakt hun boek tot een belangwekkend en waardevol naslagwerk. Het is voor neerlandici boeiend om te zien hoe grote literatoren proza en poëzie inzetten om hun standpunten te verkondigen. Het werk laat zien welke rol de letterkunde speelde in het maatschappelijke debat aan het begin van de negentiende eeuw.

De omvang, grootte en het gewicht van het boek zorgen er echter voor dat het nogal onhanteerbaar is. Daarnaast (en dat is belangrijker) wordt de leesbaarheid belemmerd doordat de auteurs zich beperkt hebben tot het nogal eenzijdig beschrijven van de pennensrijd. Het boek kent een tamelijk eentonige structuur. Steeds wordt een figuur geïntroduceerd in een biografische schets, vervolgens wordt de inhoud van zijn geschrift uitvoerig besproken, dan volgt een uitgebreide beschrijving van de inhoud van alle schriftelijke reacties. Daarbij wordt zelden geselecteerd: alle pamfletten, zowel die van prominente auteurs als de minder belangrijke, krijgen evenveel aandacht. Hoofd- en bijzaken worden nauwelijks van elkaar onderscheiden en er wordt zelden of nooit een overzicht geboden. Het blijft bij een droge opsomming van gegevens, waardoor de lezer vaak de neiging heeft om door te bladren. Wat ontbreekt is een 'helicopterview'. De lezer wacht tevergeefs op het moment dat aan de grote hoeveelheid gegevens duidelijke conclusies worden verbonden en dat de informatiebrij wordt omgevormd tot een helder, samenhangend en leesbaar verhaal.

Rick Hovings